

Острозька кн. Гальшка (Єлизавета, Ельжбета, Алжбета) (1539-1582)

дочка князя Іллі Костянтиновича Острозького (помер у 1539 до народження Гальшки) і Беати Костелецької. 16 серп. 1539 за три дні до смерті кн. І. К. Острозький склав заповіт, центральне місце в якому займають майнові справи. Він підкреслив, що, якщо його дружина Беата “мѣла породити сына або дѣвку, тогды то оповѣдаю и объявляю, иж то есть властный плод мой”. Після його кончини вдова “с тым дитятем маєт сєдити на всих именьях... по половицы... выслуженных и куплєных” від його батька кн. Костянтина Івановича “и так теж тых именьє материстых”, повинна була Беата “тую половицу всих именьє... держати до лет дитяти”, тобто до повноліття дитини. Одночасно кн. Ілля просив кн. Федора Сангушка, як опікуна, подати цей тестамент (заповіт) на розгляд короля. Незабаром після складення цього заповіту 19 серп. 1539 Ілля помер в острозькому замку. Через півтора місяці княгиня “Ілліная” поїхала до Кракова, щоб одержати від короля підтвердження заповіту свого покійного чоловіка. Це сталося 23 верес. Згодом Беата взяла під контроль володіння не лише свого чоловіка, але й малолітнього *Василя-Костянтина Костянтиновича кн. Острозького*. Під кінець 1539 Беата народила дочку, мабуть, в день святої Єлизавети, тобто 19 лист. В офіційних документах, зокрема, в книгах *Литовської метрики* вона називається під ім'ям Альжбети, Ельжбети, а також по-народному Гальшка і під цим ім'ям вона увійшла в літературу. Про дитинство і обставини її життя до верес. 1553 невідомо. В документах засвідчені величезні володіння, які належали Г. і Беаті, на яку було багато скарг за жорстоке поводження з підлеглими, стягнення з них нею податей. 20 груд. 1541 королівські комісари у Вільні на вимогу *Василя-Костянтина кн. Острозького* і його матері кн. Олександри Слуцької склали акт про розподіл володінь кн. Острозьких. *Василю-Костянтину* переходили Дубно, Дорогобуж, Здесель, Звягель, Крупа, Здовбиця, Беаті з Г. - Острог, Полонне, Красилів, Чуднів та ін. За додатковим

розподілом королівськими комісарами нерухомого майна 12 трав. 1542 між Беатою і Г., останній дістались Полонне, Красилів, Чуднів, тобто дві третини володінь, а Беаті - одна третина, включаючи Острог з приналежностями (Ровно та ін.). З цього часу зберігся опис острозького замку (січ. - лют. 1542), в цехгаузі якого було 10 гармат, селітра, сірка, порох, віск, запаси продуктів харчування. Прибутки княгині “Ілліної” складали на рік 436 кіп грошей. Народна традиція передала до наших днів багато легенд про Г. кн. Острозьку, про її виняткову красу, хоч її оригінального портрета або малюнка із сучасним зображенням не вдалось відшукати. Загальнопоширеним є зображення Г., яке собі уявив славетний польський художник Ян Матейко (1838-1893), намалювавши Беату Костелецьку разом з дочкою Г. в картині “Казанне (тобто - проповідь. - ред.) Петра Скарги”. Не тільки краса, а й величезні багатства, нерухоме майно Г. стали причиною домагань ряду претендентів її руки. В інтригах навколо особи Г. брали участь її дядько *В.-К.К. кн. Острозький*, мати, король Сигизмунд-Август. Початком трагічних подій у житті та долі Г., пов'язаних з намаганнями представників різних феодальних родів (магнатських і шляхетських) породичатись із впливовою і економічно потужною династією кн. Острозьких, є 50-ті роки XVI ст. *В.-К.К. кн. Острозький* мав власні плани щодо одруження племінниці, підтримав із великою енергією і наполегливістю кандидатуру родича князів Острозьких кн. Дмитра Федоровича Сангушка, з роду Ольгердовичів (у власній історичній традиції представники цього роду вважали себе Любартовичами). Д. Сангушко належав до адміністрації Великого князівства Литовського. Він був старшим, одним із чотирьох синів, померлого у 1547 Федора Андрійовича Сангушка, маршалка Волинської землі, старости володимирського, здійснював важливі політичні і військові функції в регіоні, що перебував перед постійною загрозою татарських набігів. Був канівським і черкаським старостою, відзначався відвагою і мужністю у військових справах. Приблизно 1552 відбулось сватання Дмитром Г., якій тоді було не більше 13 років. Беата дала згоду на цей шлюб, проте король

був проти такого поєднання двох магнатських родів, під впливом чого Беата кардинально змінила свої позиції. *В.-К.К. кн. Острозький* разом із Д.Сангушком збройним чином зайняли Острог, і, всупереч волі Беати, у верес. 1553 Г. була одружена з Д.Сангушком. Беата внесла скаргу королю на Сангушка і *В.-К.Острозького*. Королівський суд над ними відбувся в Книшині 20 січ. 1554. Сангушко був засуджений до позбавлення честі, маєтностей та життя, тобто до страти. Д.Сангушко з Г. покинули Острог і рятувалися втечею в Чехію, скеровуючись до Раудицького (Рудицького) замку, який був у володінні тестя *В.-К. Острозького* Яна Тарнавського. Слідом за втікачами вирушив збройний загін на чолі з Мартином Зборовським. Сангушка з його невеликим загonom наздогнали вони в м. Німбург. Тут Сангушко був захоплений, відвезений до сусіднього міста Яромір (Яромеж), де його було вбито 3 лют. 1554 і поховано у церкві св. Миколи. М.Зборовський із сином і збройним загonom відвіз молоду вдову до матері. Повернена матері Г. знову ж проти своєї волі була видана королем заміж за вдівця, старого графа Лукаша гурку, брестсько-куявського воєводу. Беаті вдалось перешкодити цьому шлюбові, вона відвезла Г. до Львова. Поселились вони у Домініканському монастирі, де у квіт. 1559 відбувся шлюб (вже третій) Г. з Семеном Юрійовичем Слуцьким, якого Беата обрала чоловіком для своєї доньки. гурко не відмовився від претензій на Г. і після збройної облоги монастиря захопив Г. і відвіз її у свій замок у Шамотулах. Тут вона перебувала до його смерті фактично в ізоляції. Люди, які оточували Г., називали її “чорною княгинею” через жалобний одяг. Г. відмовилась підкоритись чоловікові. Башту, де вона провела 14 років, сучасники назвали “вежею чорної княгині”. гурко, будучи познанським воєводою, помер на початку 1573. Син *В.-К. Острозького Януш* повернув Г. на її батьківщину, спочатку до Дубна, потім до Острога, де вона проживала до кінця життя. Г. була фундаторкою ОА, що офіційно зафіксовано в її тестаменті (заповіті), складеному в 1579 у м. Турові і занесеному до Луцької земської книги (кн. 2057 нумерації сер. ХІХ ст. або т. 4 за сучасною нумерацією) ЦДІА України в Києві (ф. 26. Луцький земський суд).

В заповіті Г. “досыт ѿписом, варунком і ѿбовазком моим на шпитал и академию Ѡстрозскую, на монастырь свтго Спса недалеко Луцка над рекою Стыром и на сели Дорогыню шест тысячеи грошеи личбы литовскои - тыи з я вси листы доброволне с печатю моею и с подписом властное руки и под печатми людеи добрых... остатнею волею моею утвержам и умоцнам во всем вцале захоываю...”. У цьому ж заповіті є також важливе свідчення про доброзичливість та демократизм Г. Все своє рухоме майно заповіла своїм слугам, простим людям, що її оточували. У заповіті декілька разів згадується *В.-К.К. кн. Острозький*, якому доручила як “добродееви” і своє майно, і його розподіл, а його сини - *Януш* і *Костянтин* названі Г. - “брати крєвные”. Оригінал документа був скріплений “печатю и подписом” Г. “власне руки... по полску”. Названі юридичні особи, присутні у Турові під час складання цього заповіту: владика туровський і пінський Кирило, війський мозирський і суддя земський пінський Іван Фурс та два білоруських шляхтичі брати Онуфрій та Федір Коштюшковичі, що скріпили заповіт Г. своїми підписами і названі нею - “приятелі мої”. Ще на початку груд. 1582 Г. була жива, бо 2 груд. 1582 канцлер Волович від імені крєвних Г. по бабці кн. Тетяни Гольшанської викликав київського воєводу *В.-К.К. кн. Острозького* і „його братанку воєводину познанську пані Лукашову Гуркову княжну Гальшку Іліну острозьку“ у справі про третю частину Степаня, Горбатова, Золотуїва. Померла і похована в Острозі. Вже 29 груд. *Януш кн. Острозький* у листі до імператора Рудольфа повідомив, що не може прибути до нього з приводу “екзеквії” (необхідності розпоряджатись справами) по сестрі своїй княжні Гальшці, “познанській воєводині”. Як зазначав дослідник Ю.Вольфф, у наступному 1583 канцлер Волович отримав повноваження (плєніпотенцію) від Миколи Сапеги, мінського воєводи, для спадкових справ Гальшки Острозької. Образ Г. приваблював багатьох письменників. Їй присвятили свої твори поляки І.-Ю.Крашевський, Ю.Шуйський, І.Войцеховський, росіянин В.Соловйов, українець І.Савчин та ін.

Дж. і літ.: Заповіт Гальшки Острозької. 1579 // ЦДІА України в Києві.- Ф. 26.- Луцьк. зем. суд.- Кн. 4 (2057).- Арк. 38-39; Заповіт княгині Гальшки Острозької 1579, 16 березня. / Підгот. Л. Демченко // Острозька давнина: дослідження і матеріали.- Львів, 1995.- (Вип.) 1.- С. 110-111; Ковальський М. Гальшка. Іст. повість // ЗК.- 1990.- 8, 3, 15, 17, 20, 22, 24, 27, 28, 31 берез., 3 і 5 квіт.; Перлштейн Ш.- С. 41-43; Шараневич І. Гальшка княгиня острожская. Оповідання історичне.- Львів, 1880; Яковенко Н. Цікавий документ // Жовтень.- 1985.- № 2.-

строзька ординація

польське або коронне право не дозволяло розпоряджатися за тестаментом (заповітом) земськими добрами, які після смерті власника йшли у рівний поділ між синами. Тому деякі магнати Речі Посполитої, бажаючи забезпечити назавжди могутність своїх родів, намагалися отримати королівський дозвіл, аби їх власність у майбутньому не могла бути поділеною чи забраною в борг. Розпорядження щодо такого дозволу від латинського слова “*ordinatio*” (приведення в порядок, влаштування) отримало назву ординації чи майорату, а вказаний таким правом власник став називатися ординатом чи майоратом. *Кн. Януш Острозький*, який довго не мав прямого спадкоємця і не бажав, щоб його маєтності перейшли до нащадків брата Олександра (див. *Острозький кн. Олександр*), порушив перед королем питання про створення на його землях майорату (ординації) і отримав на це дозвіл сейму в 1609. Майже десять років по тому побачила світ устава цієї ординації, вписана 1618 до книг Люблінського трибуналу після смерті малолітнього сина Януша Яна-Володимира. Коронний сейм затвердив цю уставу 1624. Згідно з заповітом *Януша Острозького* (пом. 1620) ординація (майорат) мала перейти у власність до представників чоловічої лінії кн. Заславських, синів його дочки Єфросинії. Першим ординатом із Заславських став Владислав-Домінік. Ординація включала 24 міста і 593 села. Ординат мав виставляти на “кожну потребу вітчизни” 300 кіннотників і стільки ж піхоти, утримувати в бойовому порядку острозький та ін. замки на території майорату, використовувати як військові регалії герб кн. Острозьких. Після смерті Владислава-

С. 128; Caro. Beata und Halszka, eine polnisch - russische Geschichte aus dem XVI Jhr.- 1883; Deiches E. Halszka z Ostroga w dramacie i historyi.- Kraków, 1891; Halszka z Ostroga // S. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna.- Warszawa, 1900.- Т. VI.- С. 485; Przędziecki - Nakeske.- Elżbieta ks. Ostrogska // Biblioteka Warszawska.- 1862.- IV; Przędziecki A. Przygody księżnej Halszki Ostrogskiej // Jagiellonki Polskie w XVI wieku. Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta królów Polskich.- Kraków, 1868.- Т. 6.

Домініка ординатом став його єдиний син Олександр. Після смерті Олександра в 1673 чоловіча лінія кн. Заславських перервалася, і знову стало питання про чергового ордината. Згідно з уставою ординації після вигасання кн. Острозьких і кн. Заславських вона мала дістатися кавалерові Мальтійського ордену, обраному на коронному сеймі більшістю голосів. Однак, оскільки сейм після 1673 згоди в цьому питанні не досягнув, то ординація перейшла у власність Юзефа Любомирського, чоловіка Теофілії Заславської, рідної сестри Олександра. Далі ординація дісталася доньці Любомирських Юзефі Марії і, нарешті, її сину Янушові Сангушкові. Сангушко нащадків не мав і 7.12.1753 поділив землі ординації між різними родинами. Половина Острога, що належала до майорату, і Межирич з прилеглими стали власністю великокоронного канцлера Яна Малаховського. Хоч ОА і не знаходилася на території ординації, однак, згідно з *актом поділу володінь В.-К.К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603* перебувала під спільним управлінням обох синів Костянтина-Василя: *Олександра і Януша*. Формально цей принцип зберігався після смерті *Януша кн. Острозького*, проте, фактично Владислав-Домінік Заславський ніякого інтересу до згасаючої ОА не виявляв.

Дж.: Існують численні брошури і публікації про ОО, зокрема, у ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України.

Літ.: Кардашевич.- С. 216-237, 270-280; Niesiołowski. Uwagi w sprawie ordynacji ostrogskiej.- Kraków, 1754; Київ. г. Острогъ, Острожские князья и Острожская ординация // Волинские Губернские Ведомости.- 1864.- № 14-18, 20-23; Крушинский Л. Острожская ординация. Исторический очерк // Волинские Губернские Ведомости.- 1866.- № 1-2; Острожская ординация // Волинские Губернские Ведомости.- 1866.- № 49; Zielińska T. Ordynacje w dawnej Polsce // Przegląd historyczny.- 1977.- Т. 68.- З. 1.- С. 17-30.